

Тема 16

ТЕХНОЛОГІЇ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З

ЛІТНИМИ І ПОХИЛИМИ ЛЮДЬМИ

Місце теми в навчальному курсі:

У даній темі осмислюються проблеми літніх і старих людей, показані основні правові, соціальні, реабілітаційні підходи до проблем даної групи клієнтів.

Основні питання, що розглядаються:

1. Соціально-психологічні проблеми літніх і старих людей.
2. Феноменологія літньої людини як клієнта.
3. Державна політика щодо літніх і старих людей.
4. Технології соціальної роботи з літніми і старими людьми.

1. СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ЛІТНІХ І СТАРИХ ЛЮДЕЙ

У практиці соціальної роботи професіоналам доводиться стикатися з кризами в різних вікових групах. Однак найбільшу актуальність приймають проблеми людей пізнього віку. Демографічні дані і в Україні і за кордоном говорять про тенденцію зростання числа людей старшого покоління, проте в суспільстві спостерігаються тенденції дискримінації людини за віком. Така форма дискримінації отримала визначення «ейджизм», в основі його презирство, утиск молодими і сильними старих і слабких. Враховуючи той факт, що більша частина престарілих - жінки, в системі соціальних відносин проблема дискримінації за віком посилюється дискримінацією за статевим відмінностям. Ось чому фактор віку актуальне при розгляді стратегій допомоги клієнту в соціальній роботі. Сьогодні аспекти розвитку людей пізнього віку осмислює геронтологія як спеціальна область пізнання. У соціальній роботі при підходах до індивідуальному фактору в аспектах віку враховуються соціально-геронтологічні, психологічні, фізіологічні аспекти старіння людини, що дозволяють інтерпретувати поведінку людей пізнього віку і надавати з урахуванням їх індивідуальності необхідну допомогу. Соціально-геронтологічні концепції старіння представлені різними теоріями.

Теорія роз'єднання. В основі концепції лежить принцип гомеостазису, необхідної рівноваги між продуктивним (молодим) і непродуктивним (літнім) поколінням. У цьому зв'язку актуалізується між поколіннями відчуження, згідно з яким в процесі старіння люди дистанціюються від молодого покоління, звільняються від соціальних ролей, пов'язаних з трудовою діяльністю. Процес

відчуження обумовлений соціальним контекстом, який є способом пристосування до нової ситуації, його обмежують можливості готує людину пізнього віку до смерті. У теорії роз'єднання процес відчуження розглядається як фатальна неминучість і об'єктивний процес, коли люди старшого покоління поступаються місцем молодим, здатним більш продуктивно працювати.

Теорія активності. Відповідно до цієї теорії літні люди, розлучаючись зі своїми звичними ролями, відчувають втрату і свою непотрібність в суспільстві.

Літні люди зберігають свої потреби і активність, як і в середньому віці, вони надають протидія при виключенні їх з активного життя. Для збереження їх самооцінки і самосвідомості необхідно надати посильні для них нові види діяльності. Психологічне спокій можливо досягти при виконанні літніми людьми нових соціально значущих ролей.

Теорія субкультури. Пізній вік розглядається як певна субкультура людей, у яких спільні цінності, норми і стереотипи поведінки.

Оформлення даної специфічної субкультури залежить від наступних факторів: від обмежень в комунікаціях і громадських зв'язках з іншими соціальними групами та приладдя до однієї вікової групи. Вікова субкультура дозволяє адаптуватися літнім людям, оформити нові зв'язки і відносини, знайти психологічну рівновагу.

Теорія вікової стратифікації

Суспільство розділене у віковому та соціальному відношенні. Кожне старше покоління має своїм унікальним досвідом, який неможливо повторити, однак цінність його в тому, що окремі елементи цього досвіду можуть використовувати наступні покоління. Психологічні концепції особистості розглядають розвиток людини на всьому протязі його життєвого шляху. Пізній період життя людини ними осмислюється по-різному, залежно від підходу, домінуючого в тій чи іншій концепції.

Теорія інтенціональності. Концепція розроблялася Шарлотт Бюлер, в основі природи особистості - інтенція (намір), вибір цілей, які можуть усвідомлюватися або не усвідомлювати суб'єктом. Згідно з її концепції людина проходить п'ять фаз свого розвитку. Остання фаза життя (65 - 70 років) характеризується тим, що люди перестають переслідувати цілі, які поставили в юності. Сили вони витрачають на різні форми дозвілля, проведення часу. Це період, коли людина намагається надати сенс своєму існуванню, сприймаючи життя як щось ціле. Одні, проаналізувавши своє життя, отримують задоволення, інші - розчарування, оскільки цілі досягнуті не були.

Епігенетична теорія. Епігенетична теорія Е. Еріксона розглядає формування особистості на всьому протязі життя, де суспільству і самим людям надається рівне значення. Останню стадію людського життя від 65 і старше він позначив як пізню зрілість. У цей період у людини погіршується здоров'я, він прагне до самоти, стикається зі смертю чоловіка, близьких друзів. З позицій Е. Еріксона в цей період людина стикається не стільки з психосоціальним кризою, скільки з інтегративною оцінкою всієї прожитого життя. Тільки в старості приходить справжня зрілість людини, дозволяє йому оцінити попередній досвід і досягнення. Цей полюс позначений ним як мудрість. На іншому полюсі знаходяться люди, що не реалізували свої можливості, які усвідомлюють неможливість почати все спочатку. Звідси превалюють два типи роздратування у таких людей: жаль про неможливість почати життя з початку і заперечення своїх недоліків, проєктуючи їх на навколишній світ. Для соціальної роботи дана концепція корисна тим, що проблеми людей старшого покоління розглядаються як певний психосоціальний криза, а не як перенесене явище конфліктів і фрустрацій з попередніх вікових періодів. Фізіологічні аспекти старіння пов'язані з ослабленням ряду функцій. Відбувається погіршення зору, слуху, органів чуття. Пропадає рухливість, діяльна активність. Можуть спостерігатися процеси збіднення емоційного життя через звуження комунікативних зв'язків, що може призвести до деградації людини, відомо життєдіяльності до фізіологічних потреб: їжі, сну, фізичних потреб. Люди пізнього віку можуть відчувати, занепокоєнням, у них може спостерігатися підвищена тривожність. Фізичні захворювання, характерні для даного віку, - це хвороби серця, склероз, пухлини.

Фізичні захворювання, як і психічні розлади, можуть призводити до **декомпенсації*** старечим нічним **делірій*** коли спокійні літні люди стають агресивними, неспокійними, марять. В результаті емоційних навантажень можуть відбутися порушення в мозковому кровообігу, що призводять до розладу мови, паралічу, епілептичних припадків. Зміни в настрої призводять до пригніченості, до депресивних, **іпохондричним состоянням***

В таких випадках літні люди звинувачують себе в недосконалих проступки.

Психічні розлади людей пізнього віку мають комплекс причин, пов'язаних з психосоматикою, органічними розладами, біологічними і соціальними чинниками.

2. ФЕНОМЕНОЛОГІЯ ЛІТНЬОЇ ЛЮДИНИ ЯК КЛІЄНТА.

Особливість клієнта літньої людини полягає в тому, що він частіше виступає як об'єкт насильства з боку соціального оточення, однак це не означає, що для нього не властиві проблеми, пов'язані з самотністю, кризою сімейних відносин,

зловживанням алкоголем, депресією, психічної неврівноваженістю. Насильство над літніми людьми.

Насильство над літніми людьми - одна з найбільших проблем. Згідно закордонним дослідженням, можна констатувати, що люди пізнього віку піддаються різним типам насильства, серед них: випадки поганого догляду, фізичного, психологічного насильства, хронічної вербальної агресії. Дані соціологічного опитування, отримані американськими вченими, свідчать, що жертвами поганого поводження в цілому по США тільки за один рік стали від 701 ТОВ до 1093560 літніх людей. Процентне співвідношення типології поганого поводження з літніми людьми в Англії і США представляє наступна таблиця.

* *Іпохондрія (від грец. Нуросхундріа, буквально - підребер'ї; в давнину цій області приписувалося значення вогнища локалізації хвороби) - іпохондричний синдром, хворобливий стан, характеризується перебільшеною увагою до стану свого здоров'я, необґрунтованим страхом за нього і саме життя.*

* *Декомпенсація (від де ... і лат. Compensatio - урівноваження, відшкодування) - порушення діяльності органу, системи органів або всього організму в цілому внаслідок виснаження або зриву його пристосувальних систем.*

* *Делірій (лат. Delirium, від deliro- безумств, марю) - по-мраченість свідомості, що розвивається частіше на вищій стадії інфекційного захворювання, що супроводжується напливом яскравих зорових галюцинацій, чуттєвим образним маренням і руховим збудженням*

* *Стратифікація - розташування індивідів і груп зверху вниз по горизонтальним верствам (стратам) за ознакою нерівності в доходах, рівні освіти, обсязі влади, професійному престижі.*

Таблиця 41

Насильство над літніми людьми

Тип	США	Англія
<i>Всі типи разом</i>	3,2	
<i>Фізичне</i>	2,0	2,0
<i>Словесне</i>	1,1	5,0
<i>Поганий догляд</i>	0,4	
<i>Фінансове</i>		0,2

У науковій літературі можна позначити три основні підходи до проблеми насильства над людьми похилого віку: ситуативна модель, теорія соціальних змін, модель символічної взаємодії.

Ситуаційна теорія виділяє в якості причин агресії ситуативні і структурні чинники. Серед найбільш значущих можна виділити фактори, пов'язані з деформацією особистості літньої людини і з особистістю опікуна.

Теорія сімейного розвитку в рамках даного підходу розглядає насильство над людьми пізнього віку як відтворення такої моделі поведінки, яка була сформована в процесі виховання в сім'ї в ранньому дитинстві.

Концепція особистісних рис дотримується точки зору, що насильство тісно взаємопов'язано з патопсихологічними відхиленнями особистості.

Теорія соціальних змін.

В її основі - уявлення про те, що процес соціальної взаємодії складається з послідовної зміни заохочень і покарань. У зв'язку з тим що літні люди більш беспорядні, вони мають менше альтернатив моделей взаємодії, що провокує опікунів на агресію. Залежність збільшується при зниженні життєвої активності літньої людини.

Концепції моделі символічного взаємодії базуються на комунікативних підходах. Обмін інформацією передбачає встановлення єдиного «шаблону декодування» смислів, понять, рол. Причиною насильства, згідно даного підходу, є розбіжність образів людини в її минулому і сьогоденні. Великі проблеми у літніх і старих людей пов'язані з вживанням *алкоголю**. Уразливість до алкоголю пов'язана з тим, що багато обмеження, пов'язані з роботою, турботою про ближніх, думкою оточуючих, для людей пізнього віку зняті. З іншого боку, у літніх людей існує певна міфологія, викликана реальними психосоматичними реакціями та психологічними установками. Серед них: «алкоголь покращує травлення», «алкоголь допомагає заснути»,

«алкоголь допомагає зігрітися», «алкоголь допомагає подолати відчуття самотності» і т. Д., Що також поряд з іншими факторами може призводити до алкоголізації. Разом з тим спостерігаються зворотні реакції. Алкоголь призводить літніх людей до гіпотермії (переохолодження), погіршує пам'ять, виступає в якості депресанту, може погіршити роботу харчового тракту і сечового міхура. Особливо небезпечно серед літніх людей вживання з алкоголем лікарських препаратів. Всі ці проблеми знаходяться в зоні уваги соціальних працівників.

Проблеми самотність і психопатологія старості - це ще один комплекс проблем даних клієнтів соціальної роботи.

Самотність виступає як соціальна та психологічна проблема перед людьми похилого віку. З одного боку, спостерігається звуження контактів, пов'язаних з виходом на пенсію, набуттям самостійності дітей, а в подальших з природним відходом з життя друзів і близьких родичів. З іншого боку, літній людині необхідно подолати три подкрисису. Як вважає дослідник Пеккок, вони пов'язані з переоцінкою Я-концепції, коли відсутня головна складова - Я-професійне; з усвідомленням фактора старіння тіла і погіршення здоров'я; з подоланням «само заклопотаність» і сприйняттям смерті як фінального етапу життя. При **патологічній старості** виникають *егоцентризм**, Емоційна атрофія, зміни особистості.

*Егоцентризм (від лат. Ego - я і центр) - ставлення до світу, характеризується зосередженістю на своєму індивідуальному «Я»; крайня форма егоїзму.

Так, літні люди можуть мати патологічну пристрасть збирати даремні предмети (ганчірочки, старі газети, камінчики і т. Д.). Можуть виникати важкі порушення пам'яті, в результаті випадання здатності до запам'ятовування. При *параноїдальних** захворюваннях часто відзначаються маячні ідеї: звинувачення в крадіжці, подружньої невірності і т. П. Патогенез захворювань, пов'язаних з с літнім віком, залежить від ряду фізіологічних і соціальних факторів, серед них порушення діяльності мозку, порушення нервової системи, а також душевні потрясіння.

3. ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА У ВІДНОШЕННІ СТАРИХ ЛЮДЕЙ І ЛІТНІХ ЛЮДЕЙ.

У багатьох державах світу проблеми соціального захисту та підтримки людей похилого та старого віку перебувають у центрі уваги діяльності уряду і законодавства. Особлива увага приділяється проблемам фінансування, соціального забезпечення, соціальної солідарності суспільства.

Фінансування. Система фінансування програм щодо осіб літнього і похилого віку в різних країнах вирішується по-різному. В одних система соціального захисту фінансується за рахунок внесків зацікавлених осіб, в інших як результат раніше сплачених внесків, в третіх фінансування програм здійснюється за рахунок оподаткування. В Україні відповідно до Федерального закону «Про соціальне обслуговування громадян похилого віку та інвалідів» фінансування громадян похилого віку здійснюється з бюджетів суб'єктів Федерації. Крім основного джерела фінансування системи соціального обслуговування законом передбачаються додаткові

*Параноя - хронічне психічне захворювання, що характеризується нав'язливими систематизованими маячними ідеями, котрі оволоділи свідомістю хворого і обумовлюють його Дії.

позабюджетні джерела фінансування, серед них:

- 1) кошти, що надходять з цільових соціальних фондів;
- 2) кредити банків та кошти інших кредиторів;
- 3) доходи від підприємницької та іншої приносить дохід діяльності підприємств, установ і організацій системи соціального захисту населення, що здійснюється відповідно до законодавства України;
- 4) доходи від цінних паперів;
- 5) кошти, що надійшли від громадян похилого віку та інвалідів в якості плати за соціальні послуги;
- 6) благодійні внески і пожертвування;
- 7) інші джерела, не заборонені законом.

Приватні грошові кошти громадян похилого віку, а також їх майно за умови відсутності спадкоємців і заповіту можуть спрямовуватися на розвиток соціального обслуговування.

Право на соціальне забезпечення. Відповідно до конвенцією МОП №112 «Про мінімальні норми соціального забезпечення» кожен член організації забезпечує допомогою по старості осіб, які мають на нього право. У федеральному законі, який враховує міжнародні норми права про соціальне забезпечення, обґрунтовуються принципи, на яких будується система допомоги і підтримки людям похилого віку. Ці принципи є керівництвом до підходів реалізації програм соціального забезпечення та обслуговування населення.

Серед цих принципів хотілося б виділити:

- дотримання прав людини і громадянина;
- надання державних гарантій у сфері соціального обслуговування;»забезпечення рівних можливостей в отриманні соціальних послуг та їх доступності для громадян похилого віку та інвалідів;
- наступності всіх видів соціального обслуговування;
- орієнтації соціального обслуговування на індивідуальні потреби громадян похилого віку та інвалідів;

- пріоритету заходів щодо соціальної адаптації громадян похилого віку та інвалідів;
- відповідальності органів державної влади, органів місцевого самоврядування та установ, а також посадових осіб за забезпечення прав громадян похилого віку та інвалідів у сфері соціального обслуговування.

Соціальна солідарність суспільства

Соціальний захист громадян похилого віку в багатьох країнах світу розглядається як обов'язок суспільства. Ця моральна обов'язок не повинна залежати від економічних проблем, структурних криз, які породжуються політичними та кон'юнктурними міркуваннями правлячих еліт. У Україні федеральним законом обслуговування літніх громадян розглядається як діяльність щодо соціального захисту, де здійснюються правові гарантії громадян та затверджуються принципи людинолюбства і милосердя в суспільстві. Як сказано у федеральному законі, «державна гарантує громадянам похилого віку та інвалідам можливість отримання соціальних послуг на основі принципу соціальної справедливості незалежно від статі, раси, національності, мови, походження, майнового і посадового становища, місця проживання, ставлення до релігії, переконань, належності до суспільних об'єднань. ».

4. ТЕХНОЛОГІЇ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ЛІТНІМИ І СИТАРИМИ ЛЮДЬМИ

Соціальна робота з людьми пізнього віку має багатоплановий аспект роботи. Вона зачіпає різні сфери життєдіяльності людей похилого віку, такі як фінансова, сфера здоров'я, дозвілля і т. п. Як показує зарубіжний досвід, поряд з державними стратегіями допомоги існує ряд недержавних програм, спрямованих на підтримку людей пізнього віку, що наочно відображає американська модель соціального захисту. У цю систему входить програма «МЕДІКАР», програма додаткових доходів, фостреровская програма літніх, програми центрів літніх, програми спеціальних автобусних екскурсій, програма податкових майнових пільг для пенсіонерів, мед сестринська програма по догляду за літніми людьми, волонтерська програма для допомоги літнім, телефони довіри для літніх і т. д.

Найбільш повно такі підходи відображає концепція селективної оптимізації життєдіяльності людей похилого віку. Дана концепція передбачає різні підходи до літніх людей, коли залежно від їхнього здоров'я і можливостей, соціального функціонування пропонуються різні види

соціальної підтримки. Як вважають М. Гулина і Л. Духновський, дана концепція поєднують в собі три важливі елементи: селекцію, оптимізацію і компенсацію.

Селекція - стратегія роботи з клієнтом, коли здійснюється пошук важливих складових частин життєдіяльності літньої людини, втрачених у процесі часу. На основі запитів клієнта здійснюють максимально наближене відповідність до соціального функціонування, з урахуванням вікових обмежень.

Оптимізація - стратегія, що включає в себе такі технології допомоги з боку соціальних працівників, які дозволили б відкрити нові резерви для літньої людини.

Компенсація - допомагають стратегії з боку професіоналів, що дозволяють літній людині компенсувати вікові обмеження.

У Україні отримала розвиток концепція ***соціального обслуговування**** літніх громадян.,соціальне обслуговування громадян похилого віку - являє собою діяльність по задоволенню потреб зазначених громадян у соціальних послугах.

*Соціальне обслуговування громадян похилого віку - являє собою діяльність по задоволенню потреб зазначених громадян у соціальних послугах.

Соціальна робота розгортається в стаціонарних, нестаціонарних, напівстаціонарних установах. Послуги, гарантовані державою, надаються соціальними працівниками безкоштовно. Соціальне обслуговування вдома є однією з основних форм соціального обслуговування. Держава гарантує літнім громадянам такі види надомних соціальних послуг:

- 1) організація харчування, включаючи доставку продуктів на будинок;
- 2) сприяння в отриманні медичної допомоги, в тому числі супровід в медичні заклади;
- 3) підтримання умов проживання відповідно до гігієнічних вимог;
- 4) сприяння в організації юридичної допомоги та інших правових послуг;
- 5) сприяння в організації ритуальних послуг;
- 6) інші надомні соціальні послуги.

Соціальні служби крім обслуговування літніх громадян на дому надають психологічну, медико-соціальну та правову підтримку. Психологічна соціальна робота представлена соціально-психологічною допомогою. Дана технологія спрямована на адаптацію літніх людей в суспільстві, зняття напруги в сімейних відносинах, активізацію зусиль літніх громадян у вирішенні своїх проблем, пов'язаних з важкою життєвою ситуацією.

Технології соціально-консультативної роботи передбачають:

- 1) виявлення осіб, які потребують соціально-консультативної допомоги;
- 2) профілактику різного роду соціально-психологічних відхилень;

) роботу з сім'ями, в яких живуть громадяни похилого віку та інваліди, організацію їх дозвілля;

4) консультативну допомогу в навчанні, професійній орієнтації та працевлаштування інвалідів;

5) забезпечення координації діяльності державних установ та громадських об'єднань для вирішення проблем громадян похилого віку та інвалідів;

6) правову допомогу в межах компетенції органів соціального обслуговування;

7) інші заходи з формування здорових взаємовідносин та створення сприятливого соціального середовища для громадян похилого віку та інвалідів. Незважаючи на різні державні стратегії у підходах допомоги літнім людям, можна позначити ряд загальних напрямків соціальної підтримки літніх людей, які охоплюють основні сфери їх життєдіяльності і життєзабезпечення.

■ Здоров'я - періодичний патронаж людей з ослабленим здоров'ям і мають хронічні захворювання. "Фінанси - фінансова підтримка з державних і недержавних фондів.

■ Організація дозвілля - створення нового психосоціального клімату для клієнтів, що відійшли від трудової діяльності.

■ Подолання криз - ефективна допомога у подоланні вікових криз, формування нових умінь у подоланні вікових проблем.

■ Формування Я-концепції - реалістичного образу Я літньої людини, тверезо оцінює свої майбутні перспективи.

РЕЗЮМЕ

■ Технології соціальної роботи з літніми людьми стають найпоширенішими у світовому співтоваристві, оскільки старіння населення -

характерна світова тенденція.

■ Насильство над літніми людьми ставить перед професійним співтовариством завдання щодо активізації роботи з середовищем, групами та окремими

громадянами.

■ Феномен літніх людей досліджують різні області пізнання, кожна з яких розкриває свою грань феномена старіння.

■ Клієнт літня людина має свою специфіку, що знаходить відображення в технологіях і методах соціальної роботи.

■ У Україні домінує концепція соціального обслуговування громадян похилого віку, що визначає інституційні та неінституціональні форми допомоги.

■ На початку нового століття починає розвиватися ринок платних соціальних послуг для літніх громадян.

ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ

Алкоголізм, інтенція, концепція соціального обслуговування, криза, пенсійне забезпечення, літні громадяни, сексизм, соціальна солідарність, стаціонарне обслуговування, субкультура, телефон довіри, ейджизм.

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ РОЗДУМІВ

■ Які світові тенденції забезпечили велику увагу розвитку технологій допомоги літнім людям в усьому світі?

■ Як різні теорії пояснюють причини старіння людини?

■ У чому своєрідність клієнта літньої людини? Які в Україні існують законодавчі акти, що дозволяють здійснювати допомогу престарілим людям?

■ У чому сутність моральних імперативів допомоги престарілим людям?

II Які технології соціальної роботи домінують в практиці допомоги літнім громадянам?

ЛІТЕРАТУРА

Берднікович, Н.Ф. Насильство над престарілими в сім'ї: соціальні працівники за безпеку в сім'ї / Н.Ф. Берднікович. - М "1999. Пенхейм, Б. Розуміння і реакції на погане поводження з людьми похилого віку: взаємозв'язок соціальної праці та соціальної політики / Б. Пенхейм, П. Кінгстон.- М., 1997. Павленок, П.Д. Технологія соціальної роботи в різних сферах життєдіяльності / П.Д. Павленок. - М "2006. Чернецька, А.Л. Технологія соціальної роботи / А.Л. Чернецька. - Ростов н / Д, 2006.